

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДОКУМЕНТНОГО ПОТОКУ
НЕПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ У ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Розглянуто принципи формування та способи документопостачання фонду неперіодичних документів наукової галузевої бібліотеки в сучасних суспільно-економічних умовах.

Ключові слова: профілювання, селективність, способи документопостачання, тематико-типологічний план, джерела комплектування, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, обов'язковий примірник, бібліотечний фонд, дари, книгообмін.

Постановка проблеми. Бібліотечний фонд є основним продуктом бібліотеки та її розпізнавальним символом. Протягом багатьох віків у бібліотеці збирались та дбайливо зберігались документні зібрання як накопичений досвід людства в різних сферах діяльності.

Сучасна бібліотека розглядає свої завдання в більш ширшому контексті, вбачаючи свою роль не тільки в зібранні й суспільному використанні своїх фондів, а також у розширенні асортименту інформаційних продуктів та послуг, у здійсненні культурно-просвітницької й освітньої діяльності. Це закономірний етап її еволюції. Проте вся її діяльність, як завжди, обертається навколо бібліотечного фонду; саме в ньому знаходиться джерело суспільного значення бібліотеки, саме на його основі створюються інноваційні бібліотечні, бібліографічні й інформаційні послуги.

Функції сучасної наукової спеціальної бібліотеки трансформуються відповідно до запитів суспільства та освіти, але процеси, завдяки яким вона функціонує, залишаються незмінними. Так, важливим завданням спеціальної бібліотеки залишається формування бібліотечного фонду відповідно до профілю установи та інформаційних потреб усіх категорій користувачів. Відомо, що процес формування фонду бібліотеки значною мірою залежить від якості його комплектування.

Принципи формування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського визначено в статті П. І. Рогової, зокрема, селективність, профілювання, координування, систематичність, планомірність [5], що ґрунтуються на загальноприйнятих принципах функціонування бібліотечного фонду, визначених у працях видатних бібліотекознавців Ю. В. Григор'єва, Ю. М. Столярова, В. Г. Дригайло, М. П. Васильченка, Н. М. Кушнарєнко, Л. Г. Петрової, К. Т. Селіверстової.

Актуальність дослідження зумовлена наявним правовим забезпеченням поповнення фонду спеціальної бібліотеки, що гарантовано державою, і нерозробленістю механізмів максимально ефективної його реалізації.

Мета статті – розкрити особливості формування фонду галузевої бібліотеки в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Комплектування фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) здійснюється відповідно до завдань, визначених її Статутом, „Положенням про Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В. О. Сухомлинського”, напрямами науково-дослідної роботи НАПН України, також з урахуванням інформаційних потреб користувачів бібліотеки: науковців, аспірантів, студентської молоді.

Як зазначає Ю. М. Столяров, селективність (від лат. *selection* – *вибір, відбір*) – це вихідний, суттєвий принцип функціонування бібліотечного фонду. Без відбору фонд перетворюється у випадкову, хаотичну множину документів, які виключають можливість досягнення поставленої мети. Селективність – це вибір найкращих серед багатьох схожих документів [8].

Принцип профілювання-координування є першим, найбільш важливим похідним принципом від принципу селективності, оскільки завдяки йому бібліотеки індивідуалізуються, відрізняються одна від одної насамперед своїм профілем. Цей принцип передбачає пропорційну співвіднесеність складових частин фонду з погляду тематики, призначення, типів, екземплярності, видів, мови документів. Найбільш повно добираються до фонду бібліотеки документи основної тематики.

Координування передбачає врахування профілю комплектування інших бібліотек загальної системи, що взаємодіють між собою, взаємодоповнюють одна одну. Суть координації полягає в узгодженості профілів фондів бібліотек різних типів і видів з метою усунення невиправданого дублювання, що сприяє підвищенню сукупного інформаційного потенціалу бібліотек – учасниць координаційної системи [7]. Крім того, функціонування бібліотечного фонду досягає мети, якщо документи надходять до фонду планомірно, регулярно, оперативно, тобто систематично.

У комплектуванні фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського принцип профілювання є основоположним. Він визначається насамперед завданнями і розвитком педагогічної науки та освіти в Україні, напрямами діяльності НАПН України, типом бібліотеки, структурою її фонду, категоріями користувачів, більшість яких є науковцями та аспірантами НАПН України, працівниками освітніх установ (учителі, викладачі та ін.), бібліотечними працівниками, студентами. Принцип профілювання виявляється в тому, що профільні для бібліотеки розділи комплектуються з найвищим ступенем повноти (вичерпним). Повнота комплектування визначається науковою значущістю, інформаційною цінністю документів та відповідністю профілю комплектування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Повнота фонду, або повнота комплектування, – це ступінь відображення в ньому профільних документів, в основі якого лежить співвідношення частин фонду із документальним потоком [6]. На основі закону Бредфорда про розсіювання інформації К. Т. Селіверстова виділила чотири ступені повноти комплектування: вичерпна (максимально повне комплектування документів за розділом чи певним типом документів); достатня або відносна (комплектування документів, що містить дві третини профільної для бібліотеки інформації); ядерна (комплектування документів, які несуть не менш як одну третину

профільної для бібліотеки інформації) і довідкова, з якою комплектують документи вищого ступеня узагальнення, наприклад довідники [6]. Кожний ступінь застосовують лише для частини фонду.

Документи для фонду бібліотеки як текстові, так і електронні комплектують з вичерпною, відносною та довідковою повнотою. З вичерпною повнотою комплектують усі типи документів з педагогіки та психології, бібліотекознавства та бібліографознавства, офіційні, довідкові документи із загальних питань науки і культури, управління культурою, філософії, літературознавства, мовознавства, дозвілля; з відносною – документи із суміжних галузей знань, але в контексті задоволення навчально-виховного процесу й розвитку педагогічної науки та освіти. З довідковою повнотою (вибірково) орієнтовно на навчально-виховні програми комплектуються офіційні, наукові, науково-популярні, довідкові, літературно-художні та образотворчі, картографічні документи та з природничих, прикладних і медичних наук. Так само комплектують кращі зразки рідкісних і цінних видань, що є національним надбанням України чи світу.

Профіль комплектування відображається в структурній моделі фонду „Тематико-типологічному плані комплектування фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського” – головному документі, що визначає політику формування фонду бібліотеки.

Основними способами поповнення фонду неперіодичними друкованими та електронними документами є:

- отримання обов’язкового примірника;
- купівля;
- книгообмін;
- репродукування;
- дарування;
- отримання документів від користувачів взамін загублених.

Головна особливість сучасного стану документозабезпечення бібліотек полягає у розширенні шляхів комплектування за рахунок розширення кола джерел комплектування, зміни традиційної технології комплектування у зв’язку з появою нових технологій та можливостей використання інформаційних ресурсів через мережу Інтернет, економічного партнерства бібліотек з видавництвами та видавничими організаціями в умовах обмеженого бюджетного фінансування.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України „Про порядок доставляння обов’язкових примірників документів” ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського отримує обов’язковий примірник видань України [4]. Держава, надаючи бібліотеці таке право, гарантує надійність, повноту й своєчасність отримання документів відповідно до профілю книгозбірні. Це право закріплено ще й низкою інших актів, що визначають відповідальність за недоставляння обов’язкового примірника. Але до цього часу ще не розроблено механізму стягування штрафів за недоставляння обов’язкового примірника документів відповідно до Закону України від 12 січня 2012 року „Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо доставляння обов’язкового безоплатного примірника документів”.

Як свідчать щорічні моніторинги, до бібліотеки надходить близько 60 % документів з питань освіти, педагогіки та психології, що вийшли друком на території України. Такий стан з надходження обов'язкового примірника спричинений трансформуванням системи інформування про підготовку й випуск документів. Більшість видавництв, особливо приватних, які є основним джерелом постачання обов'язкового примірника, відмовилися від перспективних планів видань, через що втрачається дуже корисна й потрібна для бібліотеки інформація [1].

Сьогодні критерії повноти й оперативності формування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського потребують жорсткого контролю за надходженням обов'язкового примірника. З цією метою співробітники сектору комплектування опрацьовують каталоги, прайс-листи та сайти видавництв, книготорговельних організацій та зв'язують їх з електронним каталогом бібліотеки.

Одним із ефективних способів вивчення питання щодо заповнення лакун у бібліотечних фондах є аналіз інформації документального потоку Книжкової палати України, який складається з обов'язкових примірників різних видів друкованої продукції, що надходить до наукової установи згідно із Законом України „Про обов'язковий примірник документів”. Важливий напрям діяльності Книжкової палати України – це створення державної бібліографічної інформації шляхом підготовки бібліографічних покажчиків, серед яких „Літопис книг”, що містить інформацію про книжки й брошури з усіх галузей знань. У ньому обліковуються наукові, науково-популярні, науково-виробничі, літературно-художні та офіційні видання тощо. Крім того, здійснюється аналіз газети „Освіта”, „Освіта України”, „Педагогічна газета” та „Літературна Україна”, на шпальтах яких міститься інформація про видання з питань педагогіки, психології, освіти, що вийшли друком на теренах України.

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є структурним підрозділом Національної академії педагогічних наук України (НАПН України), тому вагому складову у формуванні інформаційного ресурсу бібліотеки становлять надходження документів від наукових установ НАПН України. Підґрунтям для проведення аналізу надходження від відділень Академії є щорічні „Звіти про роботу Національної академії наук України”. У результаті такого моніторингу виявляються прогалини в надходженні обов'язкового примірника. Дієвим у цьому випадку є листи-нагадування видавництвам та видавничим організаціям, видання яких відсутні у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Між тим співробітники сектору наукового комплектування віддають перевагу особистому спілкуванню з видавцями, а також авторами книжок, постійно відвідуючи книжкові виставки. Таке живе спілкування допомагає переконати, що саме фонд ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – „найкраще місце” для їхньої книжки, оскільки, використовуючи різні форми обслуговування користувачів та сучасні інформаційно-комунікаційні технології, бібліотека здатна надати найповнішу інформацію про те чи інше видання й забезпечити до нього доступ широкому загалу, що, власне, й є кінцевою метою будь-якого автора.

За відсутності коштів на купівлю книжкової продукції через книготорговельну мережу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського встановлює взаємовигідні партнерські відносини з безпосередніми учасниками книжкового ринку – видавництвами. Це передбачає надання бібліотекою видавництву зустрічних послуг (наприклад, презентації новинок, реалізації продукції тощо). За такі послуги організація розраховується з бібліотекою книжковою продукцією. Таким чином фонд ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського поповнився документами з питань бібліотекознавства, педагогіки, психології тощо. Зважаючи на те, що ці заходи мають разовий характер, таке співробітництво не може задовольнити потреби бібліотеки в планомірному й максимально повному комплектуванні свого фонду.

Важливим завданням для комплектування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є підтримка й розвиток системи вітчизняного книгообміну – одного з традиційних способів поповнення фонду, застосовуваного бібліотеками ще на початку ХХ століття.

Обмінний фонд – це проміжна ланка для перерозподілу документів між тими фондами, в яких подальше зберігання документів недоцільне, а також непрофільними та дублетними документами поточного комплектування й тими адресатами, куди можуть бути перенаправлені такі документи для подальшого використання. Згідно з „Інструкцією про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних фондів” документи, що не входять до Державного реєстру національного культурного надбання України, можуть бути передані безкоштовно з фондів одних бібліотек іншим [3].

Книгообмін передбачає такі види діяльності:

- обмін власними виданнями та інформаційними продуктами;
- передача мало використовуваних, непрофільних або дублетних документів у ті бібліотеки, де вони найбільш потрібні, безпосередньо або через обмінні фонди.

Основними джерелами для здійснення книгообміну є обмінні фонди провідних бібліотек м. Києва, зокрема, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, Національної історичної бібліотеки, Національної наукової медичної бібліотеки, Державної науково-технічної бібліотеки, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки, а також Книжкової палати України імені Івана Федорова. Саме завдяки тісній співпраці до нашого фонду надходять видання з питань освіти, педагогіки, психології, бібліотекознавства, книгознавства тощо, книжки, видані за програмою „Українська книга”. Таким чином вдається ліквідувати лакуни у власному фонді та поповнювати фонди інших книгозбірень.

За роки п'ятнадцятирічної діяльності обмінного фонду його послугами скористалося 705 установ з 23 областей України. Серед них провідні бібліотеки України, бібліотеки вищих навчальних закладів педагогічного та інженерно-педагогічного профілю, інститутів післядипломної педагогічної освіти, загальноосвітніх навчальних закладів, наукових установ НАПН України, дошкільні навчальні заклади, громадські об'єднання, бібліотеки виправних закладів, яким передано близько 140 тис. примірників документів.

Одним із способів докомплектування бібліотек є репродукування – створення копій документів, які неможливо знайти в оригіналі з певних причин. У вік комп'ютерних технологій цей спосіб поповнення фонду знаходить більш широке коло застосування, ніж будь-коли. При створенні копій документів використовують технології оцифрування, мікрофільмування, мікрофішування, фото- та ксерокопіювання, а також копіювання мережевого ресурсу [2]. Одним із головних чинників, який обмежує використання цього каналу є правовий захист авторських прав від несанкціонованого створення повної версії документа без згоди автора.

Нерозв'язаною залишається проблема комплектування фонду бібліотеки електронними документами або електронними копіями друкованих видань, розміщеними в Інтернеті. Український закон обмежує права українських бібліотек щодо використання творів в електронному середовищі, що суперечить політиці відкритого доступу, та суттєво обмежує їхні можливості щодо представлення документів у відкритому доступі. Крім того, важливо зазначити, що процес використання в бібліотеках нових інформаційних технологій значно ускладнюється через відсутність термінологічних і технологічних стандартів, які, зокрема, забезпечували б єдині вимоги до засобів відтворення інформації на електронних носіях, обробку, зберігання, доступ та надання користувачам електронних документів у мережах [9].

Одним із вагомих і найперспективніших джерел комплектування фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є дарування – безоплатне передавання бібліотеці одиничних або множинних документів, що може супроводжуватися певними зобов'язаннями перед дарувальником (установою, організацією, фізичною особою). Головна перевага цього способу комплектування фонду полягає у безоплатному надходженні нових документів. Завдяки процесу дарування до бібліотеки іноді надходять рідкісні, цінні та унікальні видання.

За статистичними даними, дари щорічно становлять 15 % усіх надходжень до фонду бібліотеки. Серед них книжки, журнали, продовжувані видання, альбоми, картографічні й нотні видання, документи на електронних носіях тощо. За тематикою переважають документи з питань педагогіки, психології, освіти, бібліотечної справи, твори художньої літератури тощо.

Дар – це не тільки джерело поповнення фонду бібліотеки. Дар (у тому числі й бібліотечний) є особливим соціально економічним і психологічним явищем, соціально-особистісним феноменом. Цей феномен породжує в бібліотеці особливий, специфічний потік документів, що потребує інших, ніж інші джерела (обов'язковий примірник, книгообмін), способів і процедур діяльності як в організації власне технологічних процесів проходження документів, так і у сфері роботи з дарувальниками. Факт надходження дарів є також показником престижу бібліотеки, її значимістю в суспільному житті країни.

Частину подарованих документів зібрано в колекції. Так, у 2013 р. сформовано колекцію з видань, подарованих ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського доктором філософських наук, професором, академіком Національної академії наук України, президентом Національної

академії педагогічних наук України Василем Григоровичем Кременем. Колекція налічує 634 примірники українською та російською мовами.

Отримання документів від користувачів взамін загублених або пошкоджених – це компенсація збитків, які були завдані фонду через несумлінність користувача, заміною на документ, рівноцінний за вартістю або значимістю. Такий спосіб комплектування не є переважним для книгозбірень, оскільки часто користувач не має можливості замінити втрачений документ тотожним. Придбати документ за профілем самостійно він також не може, оскільки не володіє інформацією про потреби бібліотеки. Але цим процесом можна керувати через ознайомлення такого користувача зі списком документів, придбання яких заповнить прогалини у фонді та відшкодує завданий ним збиток. У такому випадку постачальником документів є користувач, який порушив правила користування бібліотекою. У ході аналізу документного потоку впродовж п'ятнадцятирічної діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з'ясовано, що фонд бібліотеки, використовуючи цей спосіб комплектування, поповнився 1 372 примірниками документів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід сказати, що без систематичного та повноцінного цільового державного фінансування передплати періодичних видань та закупівлі документів із книготорговельної мережі, регламентованого окремими статтями державного бюджету, неможливо стовідсоткового наповнення фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, на базі якої формується всеукраїнський інформаційний ресурс з питань педагогіки, психології та освіти. У сьогоденних соціально-економічних умовах навіть законодавчо закріплене надходження обов'язкового примірника в поєднанні з використанням інших способів комплектування не забезпечує повноту надходження документів галузевої тематики.

Список використаних джерел

1. Бодак О. Формування бібліотечно-інформаційних ресурсів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: сучасний стан та перспективи розвитку / Бодак О. // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]. – Київ, 2013. – Вип. 38. – С. 74–89.
2. Іващенко В. М. Зібрання рідкісних і цінних видань у фондах мережі освітянських бібліотек: результати дослідження / Віра Іващенко, Руслана Палійчук // Вісн. Кн. палати. – 2013. – № 1. – С. 1–4.
3. Інструкція про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних фондів : затв. наказом М-ва культури і мистецтв України від 23.03.2005 р. № 152 ; Зареєстровано в М-ві юстиції України 30.03.2005 р. за № 347/10627 // Документальні ресурси бібліотек : (законодавчі, інструктивно-регламентуючі та метод. матеріали). – Київ, 2005. – С. 75–81.
4. Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів : постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 2002 р. № 608 // Уряд. кур'єр. – 2002. – 17 трав. (№ 88). – С. 11.
5. Рогова П. І. Формування всеукраїнського галузевого інформаційного ресурсу на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: стан та шляхи розвитку / П. І. Рогова // Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2010. –

Вип. 2 : Всеукраїнський інформаційний ресурс з питань психолого-педагогічної науки і освіти: сучасний стан та шляхи розвитку. – С. 10–27.

6. Селиверстова Е. Т. Полнота и соответствие – категории качества библиотечного фонда / Е. Т. Селиверстова // Науч. и техн. б-ки. – 1987. – № 9. – С. 8–12.

7. Столяров Ю. Н. Производные принципы функционирования библиотечного фонда / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2011. – № 4. – С. 30–47.

8. Столяров Ю. Н. Селективность – общий принцип функционирования библиотечного фонда / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2011. – № 2. – С. 74–78.

9. Трачук Л. Ф. Нормативно-правове обґрунтування процесу формування електронних бібліотек в обласних універсальних наукових бібліотеках України / Л. Ф. Трачук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2016. – № 1. – С. 6–15.

Бондарь Л. Н.

Особенности формирования документного потока неперIODических изданий в государственных научно-педагогической библиотеке Украины имени В. А. Сухомлинского

Рассмотрены принципы формирования и способы пополнения фонда неперIODических документов научной отраслевой библиотеки в современных общественно-экономических условиях.

Ключевые слова: профилирование, селективность, тематико-типологический план, источники комплектования, ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского, обязательный экземпляр, библиотечный фонд, дары, книгообмен.

Bondar L. M.

Nonserial publications document flow in V. O. Suhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

The paper deals with the principles of formation and ways of nonserial publications fund document supply in the scientific subject library taking into consideration modern socio-economic conditions.

Keywords: profiling, selectivity, ways of document supply, subject typological plan, acquisition sources, V. O. Suhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, legal deposit copy, library holdings, gifts, book exchange.

УДК 811.161.2(091)(075.2)''18/19''

Бондарчук О. Б.

завідувач сектору рідкісних видань
ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського

НАВЧАЛЬНА КНИЖКА ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Проаналізовано україномовні видання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з колекції „Шкільні підручники і навчальні посібники”, що зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Визначено особливості вітчизняного підручникотворення, розвитку змісту національної освіти на східно- та західноукраїнських теренах.

Ключові слова: підручники, підручникотворення, букварі, читанки, навчання.

Постановка проблеми. Підручник – один з найдавніших книжкових жанрів. Процес створення перших українських підручників розпочався задовго до появи самої національної школи і став своєрідним підготовчим етапом та умовою її виникнення. Як відомо, до появи суто навчального посібника першими підручниками для навчання грамоти були „Псалтир”, „Октоїх” та